

ТЕМАТИЧНІ ТА ЖАНРОВІ СТРАТЕГІЇ В. МАРЧЕНКА-ПУБЛІЦИСТА

Постановка проблеми. Становлення журналіста, правозахисника, перекладача, літературного критика Валерія Марченка починається з газети “Літературна Україна” в 1970-му р. після закінчення Київського університету ім.Т.Шевченка. Запис у чистій трудовій книжці був першим: ”Зарахований на посаду літературного працівника 28.12.1970 р.” [1, с. 5]. “Головний редактор газети відрекомендував колективові високого, ставного юнака Валерія Марченка. Потім довідалися, що знає азербайджанську мову, вчився в Бакинському університеті, хтось чув, що в нього дід – відомий історик” [1, с. 4].

За угодою між Київським університетом та Бакинським у 1967-1970 р.р. Валерій перебував на стажуванні в Бакинському університеті для вивчення азербайджанської мови та літератури. Тому розпочав діяльність як журналіст у молодіжній пресі Азербайджану. Упродовж 1968-1969 р.р. друкувалися його статті, зокрема стаття “Охороняється чи завжди?”, яка порушувала проблему про необхідність негайного втручання в охорону історичних пам’яток України, “Протуберанці серця” (азербайджанською мовою) – рецензія перекладу азербайджанською мовою книги І. Драча – та низка інших статей і повідомлень. На жаль, не всі статті вдалося розшукати. “Талант юнака зауважив ЦК комсомолу Азербайджану і відправив його у складі невеликої лекторської групи до Нахічеванської області для виступів про сучасну українську літературу. Його лекції мали великий успіх” [2, с. 308]. У Баку, в часописі “Улдуз” (“Зоря”), В.Марченко проходив редакторську практику. Виявив себе як фаховий перекладач (з його допомогою азербайджанською мовою було перекладено статтю про творчість І.Нечуя-Левицького ”Крізь пільму” та оповідання Г.Тютюнника “Поминали Маркіяна”) і знавець української літератури. У цей же час співпрацював з азербайджанською літературною газетою “Адабкем ве Унджасаанат”, де було надруковано низку його матеріалів про літературний процес в Україні [2, с. 308].

У статті ”Клопоти з редагуванням” [3, с. 189] Валерій розповідає про процес становлення його як журналіста. “Влаштовуючись до “Літературної України”, я перебував у полоні тих самих ілюзій щодо можливості підвищення естетичних вимог, урізноманітнення тематики, повернення від провінційності до загальноважливих проблем” [3, с. 189]. У відділі інформації, де спочатку працював Валерій, він познайомився з тим, “що можна писати, і чого ні” [3, с. 189]. До Валерія придивлялися, він сам не дуже

йшов на контакт, мало розповідав, а більше слухав. “Формувався журналіст досить успішно, дотримуючись принципу, що публіцистика повинна відображати суспільну свідомість і творити її, ставши могутнім засобом впливу на читачів і могутньою суспільною силою” [1, с. 4]. Хоча сприймаючи щодня інформацію через різні канали, стикаючись із подіями і явищами дійсності, не завжди відчував і усвідомлював історичний, політичний, культурний і духовний їх зміст, який публіцистика має за мету показати й прокоментувати.

Виклад основного матеріалу дослідження. Простежуючи формування В.Марченка як журналіста, його роботу в „Літературній Україні”, ми дослідили, що його публіцистична творчість складається з двох періодів. Перший – об’єднує твори, написані в 1968-1973 р.р. Другий – під час і після відбування першого ув’язнення і після заслання 1974-1982 р.р. „Де якийсь захід, вечір, виставка, нарада – туди й Валерій. І буквально з перших же днів почав друкуватись. Інформації, звіти, репортажі, інтерв’ю... Все в нього виходило доладно й швидко і навіть, красиво, хоч його матеріали ніколи не були велеречивими, – точні, лаконічні, майстерні, наче пройшов він журналістський вишкіл. Досить швидко і непомітно зійшовся з людьми, вписався в колектив...” [1, с. 4]. Отже, ставши літописцем епохи, вже 12 січня 1971 р. в газеті “Літературна Україна” видрукував першу спробу “Виховання почуттів” – про семінар юних літераторів-початківців. Потім було безліч репортажів, статей, рубрик, рецензій. Творчо, пристрасно, по-діловому іде обговорення рішень ХХІV з’їзду Компартії України. Валерій реагував на події, які відбувалися в Україні своїм серцем, життям. Головний орієнтир – сучасність. Отже, характерною ознакою публіцистичних творів Валерія Марченка є відчутна оперативність відгуків на злободенні проблеми. Ось, наприклад, репортаж із лабораторії вчених “Ритми праці, шукань”, про нові винаходи, нові типи транзисторів та радіаційні дозиметри, в десятки разів менші за попередні винаходи науково-дослідного Інституту напівпровідників АН УРСР. Докладно зупиняється на застосуванні відкриття київських фізиків у народному господарстві. Подає фактаж емоційно, образно, з яскравими фотографіями. Його ставлення до людини праці, звичайно ж, пафосне. Він називає героїв спектрометрії і фізичної хімії. Адже це новий напрямок в українській фізиці, котрий перевищує кращі закордонні зразки.

Потім були зустрічі з героями літератури. В репортажі про Тиждень української літератури на “Арсеналі” емоційно, образно, інформативно розповідає про досягнення красного письменства. Наголошує на тому, що письменники повинні перевіряти себе на людях, а високий науковий і культурний рівень радянських трудівників вимагають від митця не лише глибокого психологізму при розкритті образу, а й ретельного вивчення

технології виробництва. Полонили юних слухачів цікаві бесіди з Б.Чалим, Л.Вишеславським, Ю.Збанацьким, М.Зарудним, О.Гончарем, В.Земляком. У репортажі об'ємно і водночас лаконічно пропливають славні звитяги арсенальців під час громадянської війни, їх трудові досягнення доби мирного будівництва. У процесі створення саме публіцистичного образу немає можливості і необхідності всебічної передачі характеру людини. У публіцистиці (насамперед у нарисах і сатиричних творах) практично кожен персонаж якоюсь мірою тип, тип суспільної поведінки чи навіть соціальний тип, а письменник створює художній характер, передає індивідуальні риси.. „Публіцист аналізує суспільно значимі, типові явища, втілюючи їх у відповідні збірні, часто безіменні постаті. Однак ступінь їх індивідуалізації незначний” [4, с. 147], – констатує В.Здоровега. Цю ж думку проголошує і російська дослідниця образності М. Стюфляєва в публіцистичних творах: “Предметна відмінність публіцистики з точки зору вивчення і відображення людини полягає в тому, що вона завжди виступає тут представником певної соціальної спільноти, носієм певної соціальної ролі, тобто втілює цілий комплекс соціальних якостей. У цьому сенсі ареал інтересів публіцистики багато в чому збігається з ареалом інтересів соціальних наук. Однак на відміну від соціальності науки соціальність публіцистики глибоко особистісна, вона зберігає неповторність індивідуальності” [5, с. 18].

У репортажі про декаду киргизької літератури в Україні „Тепло братерства” В. Марченко охоплює всі візитні картки Києва й України, де відбуваються свята – Звенигородщину й Моринці, і Канів, і Переяслав, наголошує на тому, що завдяки дружбі народів, за заповітом великого поета, лише у сім'ї вольній можливий обмін духовними цінностями.

У репортажі з читацьких конференцій на “Арсеналі”, де вперше було нейтрально згадано “Собор” Олесь Гончара, В.Марченко дає розгорнутий звіт читацької конференції за романом О.Гончара “Циклон”, бо робітники більше говорили про цей твір, ніж про “Циклон”. Завершився тиждень репортажем “Завше там, де труд”, де акцентовано питання про відповідальність митця перед народом.

В.Марченко також редагував чужі замітки й інформації, співпрацював з молодіжними газетами України та республіканськими журналами “Жовтень”, “Вітчизна”, “Україна”, “Радянське літературознавство”, “Дніпро”. Уже в першому числі журналу “Дніпро” за 1971 р. опублікував статтю “Обличчям на Схід”, приурочену до 100-річчя з дня народження А.Кримського, де, зокрема, наголошено, що академік залишив доробок, з котрим може впоратись лише великий загін учених. Цього ж 1971 р. в першому числі журналу “Радянське літературознавство” було

надруковано статтю “Давня азербайджанська література в дослідженнях А.Кримського”.

Молодий журналіст підготував майже 100 публікацій про культурне життя України та про життя Спілки письменників України. Поміж них 26 червня 1971 р. з’явився великий репортаж “... Просто неба” під рубрикою “Журналіст оглядає скарби незвичайного музею”, де йшлося про створення музею народної архітектури в Переяславі-Хмельницькому та його ініціатора М.Сікорського. Це наступний важливий образ у публіцистиці В.Марченка. Репортаж доповнюють дев’ять фотографій. Відтак єдність заголовка і підзаголовка з певною автономністю компонентів, здавалося б, зовсім різних попереджують змістову “поліфонію” публіцистичного тексту. Репортаж містить пейзажні замальовки, з яких прочитується авторська щемлива любов до рідного краю, його старовини й сучасності, збереженої ентузіастом М.Сікорським у пам’ятці музею-комплексу. В репортажі продемонстровано синтез ідейно-публіцистичного та образного начал, що засвідчило широкі можливості мікрокосму В.Марченка.

1972 р. В.Марченка перевели з відділу інформації літературним працівником відділу братніх та зарубіжних літератур, який очолювала Ганна Заєць, адже він, крім азербайджанської, знав ще й інші мови, орієнтувався у світовій літературі. „Подальша праця у відділі зарубіжних та братніх літератур здавалася цікавішою. Тут я сподівався мати більше справи з власне літературою. Я охоче читав надіслані до редакції прозу і поезію, знайомився з рецензіями та критичними матеріалами. Мої приятелі – перекладачі, приваблені змогою протекції, завантажили мене своїми творами” [3, с.186].

Тепер він здавав у „Літературну Україну” переклади творів, а з власних матеріалів опублікував статті “Шляхи братерства. Критика про взаємодію літератури народів СРСР” та “Наше побратимство”. У журналі “Мистецтво” виходить його переклад п’єси “Мерці” Джаліл Мамедкулузаде, а в журналі “Музична Україна” – “Пісні Азербайджану...”

Валерій перекладав Іво Андрича, Генріха Беля, Жана Поль Сартра, Ганса Магнуса Ексценбергера – “кращих із тих, кого в нас згадували як прогресивних”. “Порядний, точний, розумний далеко ерудованіший від багатьох із нас, але ніколи не виставляв себе, не пнувся в штатні оратори на різних зборах, яких тоді не бракувало, мав чуття гідності й тактовності. Завідуюча відділом не могла ним нахвалитися, в них були добрі стосунки. ” [1, с. 4].

Нами досліджено: все, що з’явилося з-під пера В.Марченка, було спрямовано на дружбу народів, інтернаціоналізм, взаємозбагачення і взаємозближення, написане було згідно з тодішніми вимогами. “І ніякі його матеріали не мали застережень цензури” [1, с. 4]. Хоча загальна атмосфера

в країні й газеті була задушлива, панував страх і недовіра. Було дуже підозрілим, чому молодий випускник, якому тільки й писати б про високі досягнення української радянської літератури, раптом взявся за дуже серйозну тему дослідження ще зовсім недавно замовчуваного А. Кримського. Самому В.Марченку постать цього видатного українського вченого-орієнталіста, історика, етнографа, літературознавця була дуже близькою, адже він сам захоплювався орієнталістикою ще в студентські роки. А тут виявилася чудова нагода попрацювати з першоджерелами, з творами А.Кримського. „Мусульманський Схід з його екзотикою влився в мене, мов п'янкий трунок – я став орієнталістом”, – писав В.Марченко [6, с.35].

В. Коваль зазначає, що В. Марченко “готував до друку статтю відомого вченого С.Шаховського „Світове ім'я”, надруковану в „Літературній Україні” 15 січня 1971 р. до 100-річчя з дня народження А.Кримського [1, с. 4]. Поруч була вміщена невелика інформація самого В.Марченка під назвою „Велет української науки”, де йдеться про ювілейну сесію АН СРСР, на якій виступили президент АН УРСР Б.Патон, академік І.Білодід тощо. Інформація В.Марченка знаменна тим, що на відміну від визнаних авторитетів, академічних світил, молодий дослідник мав сміливість згадати й про те, що А.Кримський досліджував суфізм, що трактувався як еретична ісламська течія, студіював східний фольклор і написав праці з проблем національного відродження пригнічених народів. Ювілейні урочистості з нагоди 100-річчя з дня народження А.Кримського знову привернули увагу громадськості до жалюгідного животіння українського сходознавства. Знову зродилися надії на те, що прийдуть переміни, і сходознавчі науки посядуть належне місце в системі Академії наук.

Те, що постать А. Кримського залишалася в центрі уваги В.Марченка, свідчить і той факт, що й наступного, 1972 р. в „Літературній Україні” з'являються матеріали, присвячені цій темі. Так, 11 квітня опублікована його рецензія „Історичні обшири орієнталіста” на книжку К.Гурницького „А.Кримський як історик”, де рецензент дає аналіз проведеному дослідженню. В.Марченко зазначає, що завдяки пошукам в архівах Києва, Львова, Москви та Ленінграда К.Гурницький знайшов малознані або й зовсім невідомі матеріали. Це насамперед факти з біографії Кримського, деякі його публікації, листи. Акцентує також увагу, що К.Гурницький не оминає важливих соціально-історичних факторів, які вплинули на формування світогляду та історичних поглядів вченого. Викликають зацікавлення, ті сторінки книжки, де розповідається про колегію Павла Галагана, але рецензент зазначає, що поза увагою дослідника залишився той факт, що під час навчання юного Кримського в колегії там

мешкав славетний бандурист Остап Вересай. І, очевидно, не без впливу співця „один українець з Москви” написав Іванові Франкові, що „звуки української пісні доводять мене аж до сльози” [6, с. 62]. Нами досліджено, що саме А.Кримський дав багато для самовдосконалення В.Марченка. Скажімо, він ретельно студіював праці вченого, пов’язані з вивченням України, про її роль у загальноєвропейському антитурецькому опорі, про зв’язки Київської Русі і Сходу. Думки, факти, спостереження, висловлені вченим, безумовно, зміцнювали В.Марченка в переконанні: Україна є правонаступницею Київської Русі, Гетьманської України часів Б.Хмельницького. “Наукові праці А.Кримського не залишали каменя на камені від теорії походження України з „колиски трьох братніх народів” та до того ж аж у XVI ст. Історичні факти свідчили про інше” [6, с. 62]. Усвідомлення цього факту було важливою віхою в становленні власної наукової свідомості В.Марченка. Логічно він приходить до іншого переконання, висловленого А.Кримським: „Держава без патріотичних почуттів громадян — це держава-молох, що сама породжує і сама себе ж поїдає” [6, с. 37]. Вивчаючи творчу й наукову спадщину А. Кримського, інших подвижників української літератури, зокрема М. Зерова, В. Винниченка, М. Грушевського, М. Хвильового, вченого О. Багрія, опублікував про їхню діяльність окремі розвідки, як-от „Профессор Александр Васильевич Багрий” [6], „Русское наследие неокласика” [6]. Прийшов до невтішного висновку про деградацію українського літературного процесу в умовах, як тоді говорили, „розвинутого соціалізму”. Небажання влади порушувати нагальні культурні, мовні, національні й суспільно-політичні проблеми викликало протидію молодого літератора, який шукав шляхів виголошення і поширення власної думки. Тому, прибравши псевдонім Валентин Розум, переходить у стан різкого протистояння офіційній літературі і відвертого спротиву системі. Детально аналізує сучасний йому літературний процес: ”За всю історію свого розвитку українська література ніколи не знала такої кількості бідних письменників, як тепер. Ніби якийсь величезний вал, що довго збирав намул брехливості, підлості й жадоби, вхопив і в одну мить вихлюпнув оте все на колись чисте плесо нашої культури” [3, с. 6]. Усвідомлення головної причини в ідеологізації літератури і відсутності свободи думання літератора слугує пафосом духовного спротиву суверенного Я гіперболізовано, він говорить від імені нації. Дісталось письменникам сталінського гарту Нагнибідам, Козаченкам, Збанацьким. Твори цих лауреатів Шевченківської премії повсюдно друкували, перекладали на мови братніх республік і соціалістичних країн, робилось враження цілком заслуженого визнання. Марченко критикує книгу М.Нагнибиди „На полі битви” за відсутність ознак поетичної вартості. З притаманною молоді

категоричністю й максималізмом заявляє про те, чого вартий його “літературний мотлох, та сповнена безглуздя писанина” [3, с. 11]. наголошує, що цей поет марно прожив на світі, що життя його було безплідне, а частина доробку взагалі ворожа народові, бо “сплетал панегирик со лжей” [3, с. 11].

Гострою була критика В.Марченка й на адресу В.Козаченка, його книжки „Біла пляма” (надуманість сюжету, непереконливість ситуацій). В результаті автор статті „За параваном ідейності” приходиться до висновку, що: „не можна затулити параваном високої ідейності продажність і заробітчанство митця” [3, с. 15].

1972 р. В.Марченко написав скеровану супроти тоталітарної системи статтю “Київський діалог. У ній порушив одвічну проблему ролі митця в суспільстві. „Київський діалог”, як і попередня праця, не побачили світу і до 1993 р. перебували в архівах КДБ. Обидві статті про свободу творчості, що в умовах підневільної України виливалася в конфлікт між особистісним та творчим “я”. Статті стали реакцією автора на національну кризу та існуючу систему. Захист української мови та культури як найболючіша тема, адже від мовно-літературної проблеми до суспільно-політичного протесту – один крок.

Висновки. Нариси й статті В.Марченка об’єднані ідейно-тематичним змістом, громадянською спрямованістю; вони ілюструють своєрідний марченківський стиль, який характеризується високою образною системою, лексичним багатством, афористичністю мови, прозорими синтаксичними конструкціями. Тропи й лексичний матеріал виявляють позицію автора, який, як і його попередники І.Дзюба, І.Світличний, Є.Сверстюк та ін., не хотіли служити хибній ідеї.

Твори В.Марченка – переконливе свідчення таланту, який, по суті, лише почав розкриватися. Можна тільки здогадуватися, скільки було посилено ще зробити цьому „дерзновенному юнакові, який повстав супроти фальшивої віри” [6, с. 523] в літературі. Але безжальна доля відлічила йому лише 37 років, які нагло урвалися з чужої волі.

Публіцистична спадщина В.Марченка відзначається глобальністю мислення, вмінням сказати найважливіше в даному часі і ситуації. Аналіз особливостей його публіцистики підводить до висновків про її високий ступінь громадянського звучання, ангажовану емоційність, що є наслідком обставин тоталітаризму, активне звертання автора до таких засобів художньої мови, як метафора, антитеза, порівняння, епітети.

ЛІТЕРАТУРА

1. Коваль В. За що?... Валерій Марченко – спецкор “Літературної України” / В. Коваль // Літературна Україна. – 1993. – № 49.
2. Українська літературна енциклопедія. – К., 1995. – Т. 3.

3. Марченко В. Листи до матері з неволі / В.Марченко. – К.: Фундація ім. О.Ольжича, 1994.
4. Здоровега В.Й. Теорія і методика журналістської творчості / В.Й.Здоровега. – Л.: ПАІС, 2000.
5. Стюфлеева М. Человек в публицистике: методы и приемы изображения и исследования / М. Стюфлеева. – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1989.
6. Смужаниця-Марченко, Н.Кочан. Марченко В. Творчість і життя // Упорядники Н. Смужаниця-Марченко, Н.Кочан. – К.: Сфера, Дух і Література, 2001. – 535с.

АНОТАЦІЯ

Орел К.І. Тематичні та жанрові стратегії В.Марченка-публіциста. У статті розглядається діяльність В.Марченка (1947-1984) як співробітника газети “Літературна Україна” (1971-1973 р.р.), аналізуються жанрові модифікації його публіцистики, її етико-естетична концепція.

Ключові слова. Публіцистика, образність, сучасна українська література, стаття, есей, публіцистичні діалоги.

АННОТАЦИЯ

Орел К.І. Тематические и жанровые стратегии В.Марченко-публициста. В статье рассматривается деятельность В. Марченка (1947-1984) как сотрудника газеты “Літературна Україна” (1971-1973), анализируются жанровые модификации его публицистики, ее этико-эстетическая концепция.

Ключевые слова. Публицистика, образность, современная украинская литература, статья, эсей, публицистические диалоги.

SUMMARY

Orel K.I. Thematic strategy genre of V. Marchenko-publicist. In the article artistic peculiarities of publicistic dialogues and essays by Valeriy Marchenko(1947-1984) have been analyzed. All works by V.Marchenko show civic courage of a patriotic citizen who fought for democracy and for just society.

Key words. Publicism, figurativeness, contemporary Ukrainian literature, article, essay, publicistic dialogues.